

21. YÜZYILDA DURKHEIM
Durkheim Sosyolojisinin Modernite ve
Postmoderniteye Uygulanması

Stjepan G. Mestrovic

Matbu Kitap – 2
Sosyal Teori – 2

Stjepan G. Mestrovic, 21. Yüzyılda Durkheim: Durkheim Sosyolojisinin
Modernite ve Postmoderniteye Uygulanması

Editör: Lütfi Sunar
Yayına Hazırlayan: Firdevs Bulut
Çeviren: Sinem Güldal & Sinan Güldal

Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertargin
İç Tasarım: Tarkan Kara

Çeviriye Temel Alman Metin:
Mestrovic, S. (1991). *The coming fin de siècle: An application of Durkheim's
sociology to modernity and postmodernism*. London: Routledge.

Baskı: Kalkan Matbaası - Sertifika No: 16029 / Büyük Sanayi Sitesi
1. Cad. No:99 D:32 / İskitler - Ankara

1. Baskıdan Çeviri: İstanbul, Kasım 2015
ISBN: 978-605-9253-01-7

© *Matbu Kitap, 2015*
*Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa
alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.*

Matbu Kitap
Rasim Paşa Mah. Söğütli Çeşme Cad.
Söğütli Çayır Sok. Kat: 5 & No: 16/21
Kadıköy / İstanbul
Tel / Faks: +90 (216) 449 20 01
www.matbukitap.com

Matbu Kitap Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Stjepan G. Mestrovic

21. YÜZYILDA DURKHEIM

**Durkheim Sosyolojisinin Modernite ve
Postmoderniteye Uygulanması**

Tercüme:

Sinem Güldal & Sinan Güldal

Stjepan G. Mestrovic, 1918 yılında kurulan Yugoslavya'nın kurucularından ve aynı zamanda ünlü bir heykeltıraş olan Ivan Mestrovic'in torunudur. 1991 yılından beri Texas A&M Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü olarak ders vermektedir. Mestrovic'in ilgilendiği alanlar arasında sosyoloji teorisi, klasik sosyolojik düşünce, tıp sosyolojisi, zihinsel tedavi sosyolojisi, din sosyolojisi, zihinsel tedavi hukuku, postmodernizm, kültürel çalışmalar, Doğu Avrupa, Rusya ve Balkanlar bulunmaktadır. Mestrovic akademik çalışmalarının yanı sıra askeri mahkemelerde görülen çeşitli davalarda gözlemci sosyolog sıfatıyla katılmaktadır. İnsanlık dışı muameleleriyle medyanın gündemine gelen Guantanamo ve Ebu Garib hapisaneleri de Mestrovic'in gözlemci sıfatıyla katıldığı yerler arasında sayılabilir. Duygu Ötesi Toplum ve Uygar Barbarlık eserleri daha önce Türkçeye çevrilmiştir.

Sinan Güldal, 1979'da İstanbul'da doğdu. Trakya Üniversitesi'nde Radyo-TV Yayıncılığı ve Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Sinema-Tv öğrenimi gördü.

Sinem Güldal, 4 Ocak 1986'da İstanbul'da doğdu. Sakıp Sabancı Anadolu Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde eğitim gördü. Halen İstanbul Üniversitesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine devam etmekte. Zaman zaman profesyonel olarak Scuba dalış, yazım ve arkeoloji ile ilgileniyor. 2014 yılından beri akademik ve edebi makale çevirileri yapıyor.

Sosyal Teori Dizisi

Bu dizi, sosyal teori alanında Türkçe'deki uzun soluklu yayın projelerinden kaynaklanan eksikliği gidermek için temel eserleri bir araya getirmektedir. Dizide sosyal teori alanını bütünüyle ihata edilmekle birlikte modernite, modernleşme ve toplum fikri gibi bazı özel alanlara odaklanılmaktadır.

Dizideki Diğer Kitaplar

Robert J. Young, Postkolonyalizm: Tarihsel Bir Giriş

Syed Farid Alatas, Sosyal Bilimlerde Alternatif Söylemler: Avrupamerkezciliğe Cevaplar

Gerard Delanty (Ed.), Doğu ve Batı'nın Ötesinde Asya ve Avrupa

Michael Curtis, Şarkiyatçılık ve İslam: Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi üzerine Görüşleri

İçindekiler

Türkçe Baskıya Önsöz	ix
Önsöz ve Teşekkür	xiii
1. Geleceğe Dönüş	1
2. Modernite ve Postmoderniteyi Tanımlamak	25
3. Durkheim'in Dönemi: Hissiyat Kültüne Karşı Akıl Kültü	45
4. Modernitenin İlk Sosyologları Olarak Simmel ve Durkheim	65
5. Durkheim'in Yüzyılın Dönümü Karşısında Sergilediği Tavrı	89
6. Durkheim Sosyolojisinin Alman Kökenleri	111
7. Akıl Temelli Etiğe Karşı Kalp Temelli Etik, Rasyonaliteye Karşı Şefkat	127
8. Medjugorje, Bakire Meryem ve Modernite	157
9. Postmodern Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Anomi	185
10. Yeniden Uygarlık ve Uygarlığa Dair Hoşnutsuzluğumuz	209
11. Sonuçlar: Yüzyılın Dönüm Noktası ve Postmodernizm	227
Kaynaklar	241
Dizin	259

Türkçe Baskıya Önsöz

1991 yılında, *The Coming Fin de Siecle* ilk olarak basıldığında yaptığım kötümser çıkarımların birçoğunun gerçeğe dönüştüğünü, rahatsız edici eğilimlerin arttığını görmek son derece üzücü. 1990'lar Soğuk Savaş'ın son bulmasını takip eden süreçte gelecekle ilgili olağanüstü tahminlerin sahte iyimserliğine tanık olmuştur. Komünizmin yenilgisi; demokrasinin dünyaya yayılması; ırk ve cinsiyet ilişkilerinin iyileşmeye başlaması; teknolojinin nihayetinde uzun zamandır özlemle kurulması beklenen, birbirine bağlantılı ilişkilerin yer aldığı küresel köyde öncülük etmesi gibi öngörüler sözün ötesine geçememiştir. Aksine, eski Yugoslavya'da 1990'larda gerçekleşen soykırımsal savaş, birçok Müslüman tarafından Batı'nın İslam'a karşı açtığı bir savaş olarak algılanan, ardı arkası gelmeyen bir teröre karşı savaş durumunun habercisi olmuştur. 1990'larda Yugoslavya'da gerçekleşen savaşın geleceğe dair sunduğu ipucu Belgrad rejiminin bunu, adeta 1389 Kosova Savaşı'nın en baştan yaşandığı algısıyla, "Türkler" olarak tekrar adlandırdıkları Bosnalı Müslümanlara karşı bir savaş olarak tanımlamalarında yatar. 2015 yılında bu satırlar yazılırken Irak, Afganistan, Libya, Suriye ve diğer Müslüman ülkelerde devam eden savaşlar demokrasi vaatlerini yerine getirememiştir. Tam tersine, yeni otoriter yönetimler bu ülkelerdeki eski diktatörlüklerin yerini almış ve başta Şii Sunni karşıtlığı olmak üzere ölümcül çatışmaların önünü açmıştır. Post-duygusal bir biçimde aydınlanma anlatılarıyla bağdaştırılan Batı

dünyası, içinde bulunduğu çatışma ortamında, 1990'larda Yugoslavya'nın dağılmasında olduğu kadar afallamış hâldedir. Komünist yönetimler çoğunlukla yok olurken, o yönetimleri destekleyen otoriter rejimler tekrar dirilmiştir. Günümüz Avrupa'sının günümüz Rusya'sına karşı beslediği korkunun ölçüsü Stalin dönemini aratmaz. Batı'nın dünyadan beklentisi rasyonel ve McDonald's'laştırılmış bir tarzda (George Ritzer'in ifadesi) davranılması yönünderken irrasyonel senaryoları anlamlandırmaları mümkün görünmemekte.

Benzer şekilde, 2008 yılındaki Büyük Durgunluk döneminin etkileri yeni milenyumun ikinci onluğunda bizimle olmaya devam ediyor. Günümüzde dünyadaki gelir eşsizlikleri Büyük Buhran dönemini aratmayacak ölçüdedir ve herkesin bildiği üzere yirminci yüzyılda faşizmin doğuşuna sebep olan bu eşsizliklerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nde beyazlar ve zenciler arasında gerçekleşen ırk ayaklanmaları geçmişteki ayaklanmaların post-duygusal bir tekrarı gibidir. Her iki evlilikten biri boşanma ile son bulmaktadır. Ekonomi, aile, eve eğitim gibi temel sosyal kurumlar istikrar ve toplumsal düzeni sağlama vaatlerini gerçekleştirmekte başarısız olurlar. Aksine, bu ve diğer sosyal kurumlar, klasik sosyolojinin kurucusu olan Emile Durkheim tarafından anomi olarak adlandırılan bir olgunun –toplumsal vakalara güç ve irrasyonelitenin hükmettiği, bozuk bir toplumsal bir durumun- yarattığı sarsıntının etkisi altında gibidir.

The Coming fin de Siecle çoğunlukla Durkheim'in anomi terimi ile neyi ifade etmek istediğine ve bunun neden önemli olduğunu açıklamaya adanmıştır. Bunu yaparken anominin yanlış ve naıve bir biçimde, kolayca düzeltililebilecek bir "normsuzluk" olarak tanımlanmasına karşı bir duruş sergilenir. Durkheim tarafından bir toplumsal düzen-sizlik durumu olarak kabul edilen anominin kolayca üstesinden gelmek mümkün değildir. Durkheim'in düşüncesine göre anomi; *zorlama* değil kendiliğinden gelişen toplumsal ilişkilerle, dünyanın sınırlı ürün ve kaynaklarından aslan payını alan güçlü azınlığın yerini adaletin almasıyla, insanların, fikirlerin ve şeylerin metalaşmasının yerine yeğeni ve çalışma arkadaşı Marcel Mauss'un "armağan" olarak adlandırdığı hissiyatın geçmesiyle düzeltililebilir. Ancak ne anomi sorunu ne de anominin çözümleri görünür durumdadır. Durkheim'in anomiden

neyi kastettiğinin –bizim geleneksel günah ile ilgili günümüz bakış açısı- itinalı belgelendirmelerinin aksine, benim araştırmamın ana akım sosyoloji üzerinde kayda değer bir etkisi bulunmamaktadır. Anomi konsepti çağdaş sosyoloji tarafından nadiren kullanılmakta olup, Durkheim'i yapısalcı işlevselci olarak tanımlanması göstermelik olarak kabul edilmiştir.

Ağırbaşlı bilim insanlarının sosyolojinin Durkheim gibi esas yaratıcılarına dönüp onları ve öne sürdükleri çözümleri baştan keşfetmeleri için daha ne kadar kırım, savaş, ekonomik çalkantı ve anominin diğer semptomlarını görmemiz gerekecek insan merak ediyor.

Stjepan G. Mestrovic
Texas A&M University
25 May 2015

Önsöz ve Teşekkür

Bugünlerde, modernite ve postmodernizm hakkında öyle çok kitap ve makale yayımlandı ki, sonunda bu terimler klişe bir anlam kazanmış oldu. Üstelik kullanımları büyük bir fikir karmaşasına sebep olmaya başladı. Bazı yazarlar postmodernizmi modernitenin bir uzantısı olarak görürken, diğerleri modernitenin antitezi olarak kabul ediyor. Benim bu önsözde bu konuların işlenmesi sırasında diğer bazı yazarlarla nasıl benzeştiğimi ve onlardan hangi noktalarda ayrıldığımı, ayrıca ellerinde tuttıkları kitabın hangi yönleri ile eşsizlik barındırdığını kısaca özetlemem, ilgili okuyucular için faydalı olacaktır.

Bu kitapta sunulan savın özü sonraki cümlelerde özetlenecektir. Geçtiğimiz *fin de siècle* (dönüm noktası), ruhu ve mevcut postmodern kültür dalgası ortak bir başkaldırı retoriğini paylaşmaktadır; Aydınlanma anlatılarına karşı bir başkaldırı. Bu anlamda, yaklaşan *yüzyılım dönüm noktası*, geçtiğimiz *dönüm noktası* ile kültürel değer ve özellikleri paylaşır görünmekte: bir anksiyete, tedirginlik ve heyecan hâli; geleceğin ciddiyetinden oyun, güdü ve eğlence lehine kasti bir uzaklaşma durumu ve hâlâ adalet ve eşitliğin sosyalist, demokratik ve hümanist idealleri olarak adlandırabileceklerimize dair liberal görünüşlü kaygılar. 1970 ve 1980'lerden beri kaç tane diktatörlük devrilmiştir kim bilir! Hiç şüphe yok ki, bunlar günümüzde birçok yazarın postmodern kültürü soğuk-kanlı moderniteye karşı bir reaksiyon olarak betimlemesinin altında yatan sebepler arasındadır.

Ancak, elinizdeki kitabın vardığı sonuç şu olacaktır ki, *yüzyılın dönüm noktası* ruhu ile postmodern ruh arasında var olan belirgin uyumalara rağmen, postmodernizm esasında modernitenin bir uzantısıdır – geçtiğimiz *yüzyılın dönüm noktası* ruhu tarafından karşı çıkan cansız Aydınlanma modernitesinin birebir aynısı. Dolayısıyla, geçtiğimiz *yüzyılın dönüm noktası*, Aydınlanma anlatılarına karşı özgün bir reaksiyon olarak ve sosyal düzenin irrasyonel temellerine - başta insan şefkati unsuru olmak üzere - yönelik özgün bir arayış olarak tasvir edilmiştir. Yaklaşmakta olan *yüzyılın dönüm noktası* ise geçtiğimiz yüzyıldan kalan özgün karşı çıkışı kopyalamak için verilen kusurlu, belirsiz, karışık ve çelişkili bir çaba olarak anlaşılacaktır. Tartışılacak şeyler arasında, postmodern felsefenin rasyonalite unsuruna hiçbir zaman tam anlamıyla karşı çıkmadığı, şefkat duygusunu hiçbir şekilde kapsamadığı ve her zaman ticari ve burjuva bir statüko yarattığı yönündeki görüşler bulunmaktadır.

Buradan hareketle, önceki ve sonraki yüzyıl dönümleri arasında benzerlikler ve farklılıklar olduğu söylenebilir. Belki de bazı önemli benzerlikler, bütün yüzyıl dönümleri tarafından paylaşılmaktadır – bu bir noktada belirlenmesi önemli bir şey olmakla birlikte, bu kitabın üzerinde durduğu konulardan biri olmayacak. Ayrıca *yüzyılın dönüm noktasının* bir arketip, bir bilinç düzeyi, bir kolektif temsil olarak kabul edilip edilemeyeceğine yönelik sorular ya da bu konuyla ilgili diğer felsefi ve psikolojik sorularla zaman ayırma gereği duyulmamıştır. Bundan ziyade, güncel tartışma günümüzde yaşananlardan gelen ampirik gerçeklerin bir incelemesi ile başlayacak olup bu incelemenin gösterdiği en önemli şey, bir önceki ve bir sonraki *dönüm noktaları* arasında ilgi çekici benzerliklerin gerçekten de var olduğudur. Sonrasında daha kapsamlı bir araştırmayla farklılıklar ortaya çıkarılacak. İzlenen yöntem tümdengelsel ve spekülatif değil, ağırlıklı olarak tümevarımsal ve ampirik olacaktır.

Bu tür bir tartışmada üzerinde durulması gereken belki de en önemli gelenek, Alman *fin de siècle* (*yüzyılın dönüm noktası*) entelektüel düşüncesidir. Bu bakış açısı sayısız yazarın çalışmalarında hem dolaylı hem de doğrudan biçimlerde göze çarpar. Bu yazarlar arasında Jürgen Habermas, Allan Bloom, Hans Joans, David Frisby, Simon

Deploige, Peter Sloterdijk ve Robert Bailey bulunmaktadır. Özellikle David Riesman, beni kibarca bu yöne sevk etmiştir. Ben de tıpkı Habermas (1987) gibi, Batı modernitesi tarafından benimsenen yolları tekrar incelemek üzere önceki yüzyıl dönümünün kavşaklarına; geçmişe yolculuk ediyorum (Burada modernite ve *fin de siècle* arasındaki bir diğer verimli ve ilgi çekici kesişme noktası ile karşı karşıyayız.). Fakat Aydınlanma “proje”sinin noksanlıklarına rağmen tamamlanması gerektiği noktasında Habermas ile hemfikir değilim. Çok sayıda modern kişi gibi, Habermas bir taraftan Shopenhauer’i ve Aydınlanma karşıtı *yüzyılın dönüm noktası* başkaldırısını görmezden gelirken, Nietzsche ve Frankfurt Okulu’na Kant ve Hegel’den yola çıkarak yaklaşmayı başarır. Habermas’ın aksine, ben *yüzyılın dönüm noktası* ruhunun tekrar incelenerek Aydınlanma “proje”sine alternatif olarak ortaya konulabilecek ipuçlarına ulaşılmasını öneriyorum.

Allan Bloom (1987), Aydınlanma liberalizminin daha karanlık olan diğer tarafını, bariz açıklığının yanında sahip olduğu paradoksal nihilizmini ortaya çıkarması ile takdiri hak eder. Bloom’a ideolojik temellerde yöneltilen eleştirilere rağmen, ileri sürdüğü kültürel göreliliğin çıkmaz sokağa götürdüğü önermesinde haklı olduğunu herkes bilmektedir. Eğer şeyler, sadece belirli toplumsal bağlamlarla ilişkili olarak doğru ise gerçekte hiçbir şey doğru değildir ve her şey görece anlamsız görünür. Habermas Bloom’la kıyaslandığında daha *naïve* bir görüntü sergiler. Buna rağmen, Bloom’un muhafazakâr ideolojisine karşı çıktığı gibi, Habermas’ın Aydınlanma projesini tamamlamayı arzulamayan herkesin neo-muhafazakâr olması gerektiği yönünde vardığı sonuca da itiraz eder. Benim aradığım şey, klasik Aydınlanma liberalizmi ile irrasyonel muhafazakârlık dışında üçüncü bir alternatif. Bu alternatif, irrasyonalizmden *yüzyılın dönüm noktası* ruhu tarafından Aydınlanma’nın parlayan unsuru “akıl”a karşı olarak öne çıkarılmış olan “kalp”ten yola çıkılarak ulaşılmış bir liberalizmdir. Kitabım bu alternatifi açığa kavuşturmayı, gelecek bin yılın bilişsel gelişme yoluyla değil de şefkat gelişimi ile bireye, zayıfa ve güçsüze daha fazla hak tanınmasını, onların daha fazla saygı görmesini sağlayıp sağlamayacağını ele almayı amaçlayan bir girişimdir.

Bu, üzerinde özellikle durulması gereken önemli bir noktadır. Postmodernizm akımının tarihselcilik, gelenekçilik ve de entelektüel,

sanatsal veya dünyevi her alanda var olan herhangi bir kalıcılık görünüşünden radikal bir ayrılış olarak betimlenmesi alışıla gelmiştir. Bu anomik durum bazıları tarafından özgürleştirici olarak kabul edilirken, başkaları bu durumun ahlak dışı olmasından şikâyet etmektedir. Her hâlükârda herkes kalıcı bir şeyin yoksunluğunu çekmektedir. Her iki durumda da tarihselciliği ve postmodernizmin diğer antitezlerini uyandıran kim olursa olsun muhafazakâr olarak veya daha beter bir şekilde etiketlenme riskini almış olur. İrrasyonalizme ‘basında çıkmış kötü haber’ muamelesi yapılmaktadır. Kişi irrasyonalizmi otomatik olarak faşizm ve liberalizme yapılan diğer saldırılar ile bağdaştırır; şefkat veya sosyalizmle değil. ABD ve Batı Avrupa’daki Aydınlanma ardılları, irrasyonalizmin şefkat, sempati ve kalbin diğer çıkarımlarına, yani iyi huylu fenomenlere işarete edebildiğini ve bunu yaptığını unutmşlardır. Aslına bakılırsa, Lukacs (1980), Habermas (1987) ve bu alandaki diğer birçok yazarın aksine, ben faşizm ve totalitarizmin tamamının irrasyonalizmin değil, aşırı ve kalpsiz rasyonalizmin yansımaları olarak daha iyi anlaşılabilceği fikrindeyim.

Değiniilmesi alışıldık olmayan entelektüeller arasında da bağlantılar kurmuş olmam, mevcut projenin bir diğer ayrıştırıcı yanındır. Bunların arasında Arthur Schopenhauer, Georg Simmel, Émile Durkheim, Charles Baudelaire ve diğerleri var. Bu entelektüeller, çoğunlukla birbirlerini doğrudan fark etmemiş ya da fark edememiş olsalar da çalışmalarının benzer bir *fin de siècle* ruhu, dünya görüşü, “fikir iklimi” veya “kolektif bilinç”ten besleniyor olması mantıklı görünüyor. Bu minvalde, başta Durkheim ve Schopenhauer olmak üzere, genellikle başvurulmayan modern ve postmodern yazarların fikirlerini, geçtiğimiz *fin de siècle* ruhunun yaklaştığımız *fin de siècle* üzerine yansımaları bağlamında, inceleyeceğim.

Yine de modernite ve postmoderniteyi anlamada, bu entelektüellerin bazıları özellikle hangi yönleriyle bir kenara ayırmanın önemli olduğunu - tercihen sonraki sayfalarda değinilecek bir argümanın tekrardan üretilmesinden kaçınarak- görebiliriz. Bu noktada, kendilerini özellikle profesyonel entelektüel olarak adlandırmayan okuyucuları da konuya dâhil etmeyi umuyorum (bunun yanında elbette meslektaşlarımı da ‘akılda’ tutmam gerekiyor). On dokuzuncu

yüzyıl yazarlarının çoğunun isimlerine yabancılık çeken okuyucular için de bir özet sunmayı amaçlıyorum.

Arthur Schopenhauer (1818), “kalp”in “akıl”dan daha önemli olduğunu öne sürmüş ve bu anlamda ne yaptığının farkında olarak Hinduizm, Budizm, Plato felsefesi ve Hristiyanlık’ta var olan temel mesajın damıtılmış bir sürümünü ortaya koymuştur. Felsefesi Simmel ve başkalarınca önceki *fin de siècle* ruhunun bir temsili olarak anlaşmıştır. Bundan hareketle, Batılı (ve Doğulu) “anlatılar”ı temsil ederken, aynı zamanda da akli kalbin üstüne koyan modern inanç söz konusu olduğunda bir ikonoklast olarak kabul edilebilir. Burada, Schopenhauer’in Durkheim’i etkilediği, önceki yüzyıl dönümünde filizlenen sosyalizm gibi hümanist doktrinlerin belirtilerini önceden gördüğü ve insanlık gelecek *yüzyılın dönüm noktasına* doğru yaklaşırken, fikirlerinin ahlaki mesele ve kaygılarda geçerliliğini koruduğu önermeleri tartışılacak.

Benzer şekilde, Walter Benjamin (1973) tarafından ölümsüzleştirilen lirik şair Chares Baudelaire, modernitenin “intihar işaretinin” ağırlığını taşıdığını öne sürer. Onun gözünde modern kahraman, herhangi biridir. Baudelaire, modernite kavramının babası olarak bilinir ve geçtiğimiz *yüzyılın dönüm noktası* üzerinde etki eden en önemli edebî figürlerden biridir. Mamafih, mirası varlığını hâlen sürdürmektedir. Sıradan insan kahraman olmaya devam eder; stres, bugün herkesin dilinde. Herkes sürekli olarak yorgun ve Baudelaire’nin hükmünü haklı çıkarırcasına dayanma eylemi, modern bir evlilik ve modern bir meslek sahibi birçok insan için günlük bir kahramanlık eylemi. Giderek artan intihar, boşanma ve diğer her türlü belirti Baudelaire’nin Schopenhaueri gözlemlerinin gerçekliğine şahitlik eder niteliktedir.

Çok sayıdaki sosyoloji kurucularının arasında, Simmel (1893) ve Durkheim (1893), Schopenhauer ve Baudelaire tarafından önerilen korkutucu modernite portrelerine karşılık olarak, ahlakı bilimsel bir temelde oluşturmanın gerekliliği konusunda en dokunaklı yazıları kaleme alan iki yazardır. Bu, ilk bakışta Habermas’ın Aydınlanma “proje”sini tasdik eder gibi görünse de işin özü öyle değildir. Onların bilimsel ahlak uyarlaması, Kantçı kuru görev anlayışına doğrudan muhalefet ederek köklerini Schopenhaueri şefkate ba-

rındırır. Günümüzde sıradan bir insan, onları hiç tanımadan benzer kaygular taşıyabilir. Herkes açgözlülük, yolsuzluk, hilekârlık ve diğer ahlak dışı özelliklerin toplum yaşamından ve özel yaşamdan sürekli bir akış hâlinde taşıp durmasına kinik bir tavırdan alışkın durumdadır. Aydınlanmış, eğitimli entelektüellerin az bilgili ve eğitimsiz kitlelerden daha ahlaklı olduğuna kimse gerçekten inanmıyor. Dünyanın bütün sakinlerinin birbirlerine ve ortak kaderimize dair müşterek bir sempatinin aşılmasını içeren unutulmuş *yüzyılın dönüm noktası* projesinin yeniden canlandırılmasına, gelecek bin yıl her zamankinden çok daha fazla ihtiyaç duyuyor. Bu proje, bir kez daha hem muhafazakâr hem de liberal kalıplara uyumsuzluk gösterse de radikal ölçüde yeni ve farklı olduğu göz önüne alınmalıdır. Ciddiye alınmayı hak eder.

Bazı okuyucular, benim modernite ve postmodernite terimlerini kullanımın bazen “şeyleştirme” ile sınırlandığını hissedebilir. İmkân veren yerlerde, modern ve postmodern kültüre, teorisyenlere, felsefe ve entelektüellerine atıfta bulunmaya çaba gösterdim. Ancak, Durkheim’in toplumsal olguları “şeyler” olarak ele aldığı yaklaşımı benimseyerek zaman zaman bu terimleri kasten “şeyler” olarak kullandım. Elbette, bu anlamda bir şeyleştirme yapmasından ötürü, Durkheim de çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak, Durkheim’in sosyolojisiyle kader birliği yapmış biri olarak inanıyorum ki, şeyleştirme konusuna ihtiyatla yaklaşan eleştirilere rağmen, sosyal realizmi belli ölçüde sürdürmek için güçlü sebepler mevcut. Bu sebepler gelecek bölümlerde (özellikle 6. Bölüm’de) açıklanacak.

Bu projeyi geliştirmemdeki en önemli etkiyi yaratan kişi, David Riesman oldu. On dört yılı geçen mutabakatımız boyunca bana birçok yönde yol göstermiş olmasından ötürü kendisine şükranlarımı sunarken, burada öne sürülen argümanların tek sorumlusu olduğumu belirtmek isterim. Ayrıca bu kitabı yazarken bana sunduğu etkin rehberliği için Chris Rojek’e içten teşekkürlerimi sunuyorum. Yine yayımdan önce müsveddeleri okuyan David Frisby ve son derece bilgili isimsiz okuyuculara teşekkür ediyorum.

Ayrı bir teşekkür notumu da babasının Durkheim ile ilgili yayımlanmamış notlarına ulaşmama yardımcı olan Harry Alpert’in oğlu Ge-

offrey P. Alpert'e iletmek istiyorum. Bu notlar, Alpert'in (1938a) unutulmuş ama eşsiz nitelikteki Durkheim incelemesinin bir yörüngesi olup, benim görüşlerimi kamçılamıştır.

Bu proje, yukarıda bahsedilen farklı ve çeşitli etkilerin eşsiz bir karışımı olarak önceki çalışmalarım ile örtüşmeler de içerir. Özel olarak, burada öne sürülen argümanların *The British Journal of Sociology* (1989a), *The Sociological Review* (1988b, 1989b) ve *The Journal for the Theory of Social Behavior* (1989c) dergilerinde yayımlanan makalelerimde çeşitli oranlarda yer aldığımı belirtmek isterim.

Geleceğe Dönüş

İnsanlık, yeni bir yüzyılın dönüm noktasına (*fin de siècle*) doğru hızla yaklaşıyor. Bu Fransızca ifadeyi, İngilizceye kolaylıkla ve tam anlamıyla çevirmek pek mümkün değil. Bunun nedeni, bir yüzyılın sonundan tutun da bir dönemin sonuna, dünyanın sonuna ve bu örnekte bir milenyumun sonuyla ilgili çağrışımları içermesinde yatıyor. Aynı zamanda hem Aydınlanma Devri'nin rasyonel çocuğu olarak anılan modernitenin hem de belli belirsiz bir ifade ile postmodernizm olarak anılan; her şeyin göreceli olduğunu ve bundan ötürü de her şeyin, her şey gibi iyi ya da her şey gibi kötü olduğunu savunan bir hareketin sonuna işaret ediyor.

Fin de siècle teriminin kullanıma geçtiği tarihi tam olarak kestirmek mümkün olmasa da takvimlerin 19. yüzyıldan 20. yüzyıla doğru yol aldığı dönemde ortaya çıktığı söylenebilir. Düşünce insanları tarafından *dönüm noktası* olarak anılan yıllar genellikle 1880-1900 arası olmakla beraber, yapılan tartışmalarda bu zaman dilimine denk gelmeyen entelektüellerin ve toplumsal hareketlere de değinilmiştir. Örneğin, Arthur Schopenhauer'in *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya* adlı eseri ilk olarak 1818'de basılmış fakat 1880'lere, yani ölümünden çok sonraki yıllara dek geniş bir okuyucu kitlesi ile buluşmamıştır. Bunun yanında, Schopenhauer *yüzyılın dönüm noktasının* önemli figürlerinden biri olarak anılır (Ellenberger 1970). Düşünce insanların uzlaşmaya varamadığı noktalardan biri diğeri, *fin de siècle'nin* hangi ölçüde

iyimser veya kötümser; hangi ölçüde rasyonel veya irrasyonel olarak değerlendirilebileceği konusudur (Bailey 1958; Weber 1987).

Fin de siècle terimi, geçtiğimiz yıllarda medya aracılığı ile sonu yaklaşan bin yılı ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır. Bir önceki yüzyılın dönüm noktasının bir tür yol gösterici olarak kullanılması ilginç bir gaflet olurdu çünkü öyle bir durum, yaklaşmakta olan bu olayın 1980'lerden itibaren mercek altına alınmasını gerektirirdi. 1980'ler daha ziyade "ben-kuşağı" yılları olarak geçmiştir ve görünen o ki yaklaşan *fin de siècle* katlanılması gereken bir diğer postmodern piyes olarak sonradan düşünölmek üzere sonraya ertelenmiştir.

Bu kavramsal sorunları bir tarafa bırakırsak "*fin de siècle* ruhu" olarak tanımlanan şey, genellikle 1980'ler ve 1990'larda uygarlığın bir çöküşe doğru yol almakta olduğuna dair yaygın inanç ile paralel olarak insanların içinde bulunduğu kötümserlik, sinizm¹ ve usanç hâlini anımsatmaktadır. Baudelaire'den Nietzsche'ye Aydınlanma Dönemi'nin acı meyvelerini tiksintiyle anan çeşitli entelektüel ve edebî kişiler düşünöldüğünde bunun doğru olduğu bir kez daha anlaşılır.

Bu bağlamda, yaklaşan *yüzyılın dönüm noktası*, bir öncekinden farklı düşünölemez. 2000 yılına yaklaşırken zaten moda olan irrasyonalizm, sinizm ve inanç eksikliği gibi kavramları farklı kılan, bu sefer "postmodernizm" başlığı altında kılık değiştirerek karşımıza çıkmış olmalarıdır. Günümüzdeki teknolojik ilerleme ve aygıtlar, mevcut *dönüm noktasını* öncekilerden ayıran bir diğer unsur olan stres kelimesinin dillerden düşmemesi ile yan yana durur. *Fin de siècle* kavramının sinizm gibi unsurları günümüzde daha iyi kamufler olabilmekteyken; diğer yandan insanoğlunun kolektif masumiyetini kaybettiği bir devirdeyiz. Komünizm, sosyalizm, feminizm, milliyetçilik ve insan hakları gibi 19. yüzyıl entelektüel kuramlarının öncülleri tarafından üzerinde durulan fikir ve toplumsal hareketler tekrar gündeme gelmekte ve yeniden değerlendirilmektedir. Bir kargaşa içinde bulunan Doğu Avrupa, "doğru" türde bir sosyalizm için yol göstericilik yapmalarını bekleyerek yüzünü Batı Avrupa'ya (fakat ABD'ye değil) dönmektedir. Ne yazık ki, Batı Avrupa da bir yandan sinizm ve ümitsizlik hâli ile boğuşuyor. Bütün Avrupa halkları, bir önceki *yüzyılın dönüm noktasında* yaratılan etnik kimliklerini baştan keşfederken bir yandan da birliğin

sağlandığı kozmopolit bir Avrupa kıtasının hayallerini kuruyorlar. ve bütün bu kargaşanın arasında, 1880'lerden kalma bir soru ateşler içinde parlıyor: İnsanca, adil ve dürüst bir toplum ve devlet nasıl kurulabilir?

Ben bu kitabı yazarken, insanlık türlü türlü fenomenin yüzüncü yıldönümlerini yaşıyor: sütyenin icat edilmesi, Eyfel Kulesi'nin inşa edilmesi, pizzanın icadı, *Wall Street Journal*'ın kurulması ve hatta sosyolojinin bir uzmanlık alanı olarak tanınması daha nice kültürel dönüşüm noktaları ile geçti ve geçecek. Birçoğu da ayrı ayrı sosyal bilimlerin merceğine tutulmaya değecek kilometre taşları. Her bir dönüşüm noktası, geçmişten kopuşun keskin noktaları ve daha iyi bir geleceğin umut tohumu niteliğine sahiptir. Şimdi de tıpkı geçmişte olduğu gibi, entelektüellerin ve kalan herkesin aynı şekilde hem geleceğe hem de geçmişe gitgide daha fazla ilgi göstermeye başlaması bekleniyor.

Kıyamet temaları, popüler kültür ve din aracılığıyla şimdiden aramızda dolanmaya başladı. Bazı köktenci Protestan tarikatları, nükleer bir soykırımı ya da İsa'nın ikinci gelişini hevesle beklemekteler. Özellikle, ABD'nin güney eyaletlerinde arabaların tamponlarındaki sticker'lar ve otoyal kenarlarındaki posterler şunu soruyor: "İsa Geliyor – Hazır mısınız?" *Yedinci İşaret*'ten² tutun da *Mad Max: Yol Savaşı*³ gibi son derece popüler filmlerde de bu dinî temanın yansımalarını görmek mümkün. Aslına bakılırsa, 1980'lerden beri çekilmiş olan filmlerde doğrudan ya da dolaylı olarak dünyanın sonu temasına (veya postmodernizmin sihriyle ulaşılan kurtuluşa) referans veremeyen popüler bir filme rastlamak neredeyse mümkün değil. Dünyanın sonuna dair daha umutlu ve iyimser yaklaşımın ise tipik postmodern bir film olan *Üvey Annem Bir Uzaylı*⁴ filminde temsil edildiğini söylemek mümkün. Bu filmde, hiper-rasyonel bir uzaylı, eski moda (nostaljik ve sahte) bir sevgi ve şefkat insanına dönüşerek dünyayı yok olmaktan kurtarmaktadır.

Dünyanın beklenen sonuna karşı postmodern eğlence, oyun, sinizm ve hedonizmin ilginç kesişimini en iyi temsil eden film belki de 1980'li yıllarda yapılmış olan *Bill ve Ted'in Maceraları*⁵dir. Bill ve Ted, filmin iki genç anlatıcısı, zamanda yolculuk yaparak Napolyon, Billy the Kid, Sokrates, Lincoln, Freud, Cengiz Kaan, Beethoven ve Jean-

ne d'Arc'ı kaçıır ve onları 1980'lerde bir alışveriş merkezine götürür. Bunu yaparlar çünkü böylece tarih dersinden geçebilir ve sonra dünyaca ünlü müzisyenler olabilir ve sonra müzikleri ile dünyayı kurtarabilirler! Filmin sonunda Abraham Lincoln, postmodernist izleyicilerine şöyle der: "Birbirinize karşı süper davranın ve partileyin, gençler!" Buradaki önemli nokta, postmodern izleyicilerin "eğlence" imgelerine gizlenmesi rutinleşmiş dünyanın sonu temasına maruz kalmaları sebebiyle konuya dair herhangi bir öfke, içerleme, endişe veya hatta harekete geçme isteği duymuyor olmalarıdır. Dünyanın sonu tehdidi eğlenceye dönüştürüldü.

"*Fin de siècle*" kahramanlarının popüler medya tarafından tekrardan piyasaya sürüldüğünün herkes farkına varmıştır. *Süperman* serisi, eski bir çizgi film kahramanını ve daha da anlaşılabilir; Nietzsche'nin üst-insanını yıkar geçer. Riesman'ın (1950) dikkat çektiği üzere, geleneksel masal kahramanlarının aksine çizgi roman kahramanları, dinleyici veya okuyucunun (günümüzde izleyicinin de) süper insan kahramanla özdeşleşmesine müsaade etmez. Postmodern izleyici, daha doğrusu medyanın bütün imgeleri hazır olarak önüne sürmesinden dolayı hayal gücü körelmekte olan postmodern izleyici, imgelerin pasif tüketicisi hâline gelmiştir. Örnek vermek gerekirse, sosyolojik olarak büyük bir çatlama yaratan *Batman* filmi, esasında izleyiciler tarafından ne tam olarak anlaşılabilir ne de onların beğenisini kazanabilmiştir. Hikâyenin geçtiği şehir, 1980'lerde çekilen birçok diğer filmde olduğu gibi belli bir zaman dilimi veya bağlam olmaksızın bir kötülük ve çöküntü mezbelesi gibi tasvir edilmiştir. Kötü adamlar ve kahramanlar arasındaki iyilik ve kötülük sınırı gitgide belirsizleşirken, nedensiz yere şiddet uygulamak bir norm hâline almıştır. Ayn Rand'ın rasyonel, buz gibi karakterlerinden Bugs Bunny ve diğer çizgi film kahramanlarına kadar modern dönem kahramanlarının; Hesse'nin *Steppenwolf*'unun kırılmalarıymışçasına, umumiyetle tek tabanca, ayrıksı, hiper-objektif oldukları gözlemlenebilir. Postmodernizmin dağınık bağlamlardan çeşitli temaları seçip bunları birbirine katma yöntemi, herhangi birinin kötücül ile iyicil olanı birbirinden tam anlamıyla ayırmasını imkân dışı kılar. Popüler medyada gördüklerimizin karşısında bir yandan içimiz korkuyla dolarken, aynı anda kahkahalara

da boğulabiliriz. Aynı zorluk, gündelik hayatımızda insanlarla kurduğumuz ilişkilere de sirayet etmektedir.

Bir önceki *yüzyılın dönüm noktası*, kahramanlık kavramına radikal bir değişiklik getirdi: Uyarlık ve aydınlanma, insanların üzerine öyle ağır bir yük bindirdi ki gündelik hayatla başa çıkmak bile kahramanlık. Moderniteye katlanmak zor! Önümüzdeki *fin de siècle*'in yapacağı bu yeni kahramanlık türünü daha da vurgulamaktır; hepsi bu. Stres, herkesin ağzında ve modern insanın Baudelaire'nin (1863) kahramanlık anlayışına giden yoldaki aracı, stresten başka bir şey değil. Aynı şekilde, popüler medya da bu modern temayı bir kez daha bilinçsizce parçalarına ayırıyor. Mesela Batman, Superman, Mighty Mouse gibi hayal kahramanları, klasik anlamda bir Herkül gibi değil de, daha ziyade modernin içinde var olan kahramanlardır. Hepsi de normal ve monoton (Clark Kent'i düşünün) bir dünya ile insanüstü güçlerin olduğu gizli hayatları arasında mekik dokuyor. Riesman'ın (1950) çizgi roman kahramanlarının okuyucuların kendileriyle özdeşleştirmesine izin vermedikleri yönündeki düşüncesinin aksine, yaklaşmakta olan *fin de siècle* döneminin postmodernitede hayatta kalmanın kendilerine bir tür insanüstü özellik getirdiğini varsayan insanların, bu postmodern kahramanlarla kendilerini özdeşleştirdiklerini gözlemlemek mümkün.

Postmodernizmin eğlence ve oyun kamuflajına rağmen, *fin de siècle* anlayışı kendinde bir kasvet ve belirsizlik hissiyatı barındırır. Objektif ve eleştirel bir gözle bakıldığında, çocuk oyuncaklarından popüler filmlere kadar postmodern kültür öğeleri, çoğunlukla son derece depresif, rahatsız edici, mutsuz ve şiddet yüklü temalara işaret etmektedir (Denzin'in 1988 yılında yapmış olduğu *Mavi Kadife*⁶ analizinin okunması tavsiye edilir). Örneğin, 1989 Noel dönemi boyunca en çok satılan oyuncak Freddy Kruger'in "eli" olmuştur (Bu el Freddy tarafından insanları rüyalarında öldürmek için kullanılmıştır ve sonradan çekilen çeşitli popüler film ve televizyon dizisinde betimlenmiştir). Raymond Williams'ın yazdığı *İkibine Doğru*'da⁷ tasvir edilen iç karartıcı çevre, politika ve ekonomi tahminlerini düşünün. Daniel Bell'in 1976-1977 yılları arasında yazmış olduğu ve gelecek yüzyılda bizi nasıl bir sosyal hayatın beklediğine dair öngörülerini içeren çok sayıda kitap ve maka-

leyle ilgili yapılacak son yorum, bunların iyimserlik taşıyan yorumlar olduğudur. Hükümetin özel; askeri ve endüstriyel kurumların gelecek yüzyıl için yaptıkları planlar şimdiden hazır durumda. Tamamı kamuoyuna açılmamış olsa da kamuoyuna “sızdırılanları” değerlendirdiğimizde, bu planların içinde nükleer bir soykırımdan ekonomik çöküşe kadar çeşitli felaketlerin gerçekleşebileceğine dair varsayımların olduğunu açıkça görebilmekteyiz. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Amerikan Vergi Dairesi (vergi adam), nükleer bir savaşın ardından toplanacak vergilerle ilgili acil durum planlaması yapmıştır.

Ben bu kitabı yazarken, medya da Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği ve Çin’deki komünizmin sözüm ona öldüğünü açıklayan haberler yapıyor. Mesela Zbigniew Brzezinski (1988), komünizmin doğumunun, ölümünün ve “büyük başarısızlığının” bu yüzyılda gerçekleştiğini beyan etmiştir. Marksizm ölmüş olabilir ama yerine ne gelecek? Kapitalizm mi? Ronald Reagan, Margaret Thatcher ve başka bazı insanların komünizm dininin yerine kapitalizmi koyma çabaları son derece zayıf kalıyor. Kapitalizm yararlı ve kullanışlı; dahası bazı özellikleriyle eski komünist toplumlara nüfuz etmesi kaçınılmaz karakterde olabilir fakat Marksizm’in ilham verdiği inanışlar ve hatta fanatizm ile uzaktan yakından kıyaslanabilecek bir inanış sunamaz. Kaldı ki kapitalizmin kendisi, kurulmuş kapitalist kurumlar varlıklarını sürdürüyor olsa da bir tür çökme ve dekadans sürecindedir.

Sosyalizm birçokları tarafından komünizme bir alternatif olarak kabul edilir. Fakat Martin Jay’in (1988) haklı olarak işaret ettiği üzere, sosyalizmin içinde bulunduğu kriz durumu bir önceki *fin de siècle* ile yaklaşmakta olan *fin de siècle* arasındaki en önemli bağlantı noktalarından biridir. Batı Avrupa sosyalizmi, farkında olmadan kapitalizme has sinizm, malez, yüksek intihar oranı ve anomi gibi kavramları kendi içinde yeniden üretmiştir. Alvin Gouldner, Émile Durkheim’in (1928) *Le Socialisme* isimli kitabının İngilizce çevirisine yazdığı, hak ettiği ilgiyi şu ana dek görmemiş olan, ön sözünde bu endişeyi erkenden dile getirmiştir. Durkheim, bu az bilinen ama son derece önemli kitabında gelişimini gözlemlemekte olduğu sosyalizm ve komünizmin eninde sonunda bir yokuşa sürükleneceğinin sinyallerini vermiştir. Durkheim’e göre bunun sebebi, bu doktrinlerin gerçek dışı olmakla

kalmayıp, aynı zamanda gereğinden fazla iyimser bir bakış açısı ve insan tutkusunun kendi isteği ile kendini düzenleyebileceği ve insan şefkatinin rasyonel sosyal planlama ile ihtiyaç sahiplerine ulaşabileceği ön kabulleri üzerine kurulmuş olmasıdır. Saint-Simon'dan Karl Marx'a kadar birçok düşünür, bu Aydınlanma Devri yanılımasına kapılmalarıyla Durkheim'in sert eleştirilerine maruz kalmıştır.

Ayrıca Durkheim ([1928] 1958: 53), "komünizm" in, hayırseverliğin ve sosyal mevzuatların hepsinin temeline yerleştirildiği bir tür "zorunlu birlik" olmanın ötesinde bir şey olmadığını gözlemler. Durkheim'in gözlemlerine göre, hayırseverlik adalet ile birlikte var olmadığı sürece, o hayırseverliği en baştan gerekli kılan koşulların oluşmasını sağlayacaktır. Yine de *Le Socialisme* Durkheim'in en az bilinen ve takdir gören eserlerinden biri olmakla birlikte, günümüzde dünyanın birçok bölgesinde görülen politik, sosyal ve ekonomik krizleri değerlendirmede nasıl bir önem taşıdığına farkına varılmasının zamanı gelmiştir (ayrıca bk., Filloux 1970, 1977; Hayek 1988).

Aydınlanma Dönemi'nin politik meyveleri çürürken, din güç kazanıyor. İçinde bulunduğumuz yüzyılın sonu birçok evangelizm faaliyetine şahit olmaktayken, muhafazakârlık da günbegün daha çok insan tarafından benimsenmekten geri durmuyor (Hunter 1983). Özellikle komünist ülkelerde genç insanlar, tekrardan kiliselere gitmeye başladı, hem de yığınlar hâlinde. Neden rasyonalizmin fikir babaları olan Marx ve Comte gibi düşünürlerin bundan yıllar önce ortadan kalkmasını beklediği Hristiyanlık, günümüzde yeniden bir güçlenme yaşıyor? Bunun çeşitli sebeplerinden bir tanesi, Arthur Schopenhauer'in (1818) belirttiği üzere, Hristiyanlığın barındırdığı kötümser sembollerle yarattığı güçlü ilgide bulunabilir: Örneğin; işkencenin bir sembolü olarak haç, yaşamın bir gözyaşı diyarı olduğuna dair inanç, riyazet⁸ ve acı çekmeye yapılan sürekli vurgu sembollerini düşünün. Hristiyanlık postmodern değilse bile tek kelimeyle moderndir. Postmodernizm, hayatı bitmek bilmez bir eğlence ve oyun olarak gören bir dünya görüşüne indirgerken, Hristiyanlık hayatın arda kalan ciddi yanlarını sarıp sarmalar ve aşırı iyimserlikten kalan boşluğu doldurur. Hristiyanlık ve postmodern karamsarlık arasındaki bu bağlantı, ilk başta paradoksal görünse de dikkate alınmaya değer bir bakış açısı su-

nar. Örneğin, 1988 yılında yapılan ve çeşitli tartışmaların fitilini ateşleyen bir film olan *Günaha Son Çağrı*⁹, İsa'nın çarmıha gerildiğinde hiçbir acı hissetmediğini hissettiren Rönesans Dönemi tasvirlerindeki yorumlamaların aksine, insanlaştırılmış modern bir İsa'nın çektiği acıyı ve ıstırabı göstermeyi seçer.

Mihail Gorbaçov, bir önceki *fin de siècle*'de doğan kosmopolitizm akımının temsilcilerinden olmakla kalmayıp dünyanın önde gelen liderlerinden biri olma unvanına da sahiptir. Bu politikacının yazdığı barış, gelişme ve umut devrinin başlamakta olduğu düşüncesini savunan kitaplar, üzerinde durulmaya değer bir bakış açısı sunar (bk., Gorbaçov 1986a, 1986b, 1987). Onu Marx ve Lenin'den farklı kılan, modern ütopyik bakış açısındaki belli sınırları fark edip, kitlelerin inanç ihtiyacı ile güdüledikleri temel bilgisini yine kitlelerle paylaşmasıdır. Bu noktada vurgulanması gereken, Gorbaçov'un yansıttığı ve Doğu Avrupa'da kendisine atfedilen duruş; komünizme arkasını dönmesinin sebebini gizli bir kapitalist olmasında değil, sosyalizmin içerdiği ve rahatsız edici düzeyde bir uygulama alanına sahip bürokrasiye olan tepkisinde ve sosyalist ideallerin gerçekleştirilmesindeki başarısızlığa karşı duyduğu hoşnutsuzlukta aramaktır. ABD'deki birçok insan, Sovyetler ve Doğu Avrupa halklarının "kapitalizm"e kucak açacaklarını çünkü komünizmin ölmekte olduğunu düşünmekten keyif alıyor. Fakat bu düşüncenin, gerçekle uzaktan yakından alakası bulunmamaktadır. Doğu Avrupalılar, bürokrasi karşısındaki tutumlarından ötürü Gorbaçov ve Reagan'e hayranlık duyuyor olsalar da bu durum, onların Amerikalılara hayranlık duymasını gerektirmiyor.

Marksizm öldü fakat arkasında kapitalist milletlerde olduğu gibi, Marksist milletlerde de kendini hissettiren bir belirsizlik durumu bıraktı. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta, Gorbaçov ve bu belirsizlik hakkında hissedilen devasa ölçülerde ama gizli saklı biçimde beslenen endişeyi düşünelim: Gorbaçov "iyi bir adam" mı, yoksa sadece öncakilere kıyasla daha "işinin ehli bir işletmeci" mi? Dahası soğuk savaş olmadan işleri nasıl yoluna sokacağız? Mevcut kültürün –kültürel, finansal vb.- faturasının Marksizm ve burjuva Batı arasındaki husumete bu ölçüde yüklenmiş olması, bu yarığcı ciddi bir bedel ödenmeden kapanamayacak bir hâle getirmiştir. Bu durum, cid-

di bir değişikliği mecbur kılarken bildiğimiz şu ki, bütün değişimler stresli süreçlerdir. İşsizlik ABD'nin birçok bölgesinde hissedilir hâle gelir ve bu durum, insanların geçimini "savunma"dan sağlamalarına yol açmaktadır.

Ekonomik olarak birlik sağlamış bir Avrupa kıtası, 1992'den beri varlığını sürdürmekte olup bu durum çok sayıda milletin ekonomisini olumlu yönde etkilemektedir. Ancak hepsi bu değil. Aynı zamanda, bu dünya milletlerinin tek bir hükümet altında var olacakları kozmopolit bir birlik ortamının sağlamasını öngören *fin de siècle* hayalinin gerçekleştirilmesi için de büyük bir adım. Dünya başka anlamlarda da uluslararasılaşmakta: blue Jean, VCR, kola ve Hristiyanlık; muhtelif sınırları, dahası bir zamanların Demir Perde¹⁰'sini aşıp çevreye dağılıyor. Bir müzik kanalı olan MTV, 1980'lerin sonlarından beri Doğu Avrupa'ya yayın yapabiliyor. MTV, son derece tipik bir postmodern fenomen; karışan şiddet, cinsellik ve anomi etiğini "eğlenceli" temalara dönüştüğü rock'n roll ile iç içe sonsuz bir imge akışı. Bunun apaçık sonuçlarından biri, Sovyetler Birliği'nden California'ya kadar her yerdeki gençlerin kültürel zevkleri, değerleri ve modalarının homojenleşmiş olmasıdır.

Totaliter milletlerde demokrasi ibareleri gelişigüzel bir biçimde baş gösterirken, bunda CIA veya başka bir Batı müdahalesinin olmadığı görülüyor. 1980'ler, özellikle Marcos'un düşüşünden Ceausescu'nun düşüşüne kadarki dönem, totaliterlik ve diktatörlüğü demode kılmıştır. Yine Durkheim'in, ilk kez 1950'de basılmış olan az bilinen eseri *Sosyoloji Dersleri*'nde belirttiği üzere, demokrasi ne bir Batı keşfi, ne de bizim yüzyılımızda can bulan bir unsurdur. Demokrasi bundan ziyade, belli başlı bazı gerilemeler yaşamakla beraber sosyal dayanışmanın başlangıcından beri var olup, bugünüme evrilerek gelmiştir. Bunun sebebi ise demokrasi ile iş bölümü ve bireyciliğin içinde bulunduğu önüne geçilmez gelişimin son derece yakın bir ilişki içinde olmalarıdır. Durkheim'in demokrasi anlayışı ile Aydınlanma'nın post-modernistler tarafından karşı çıkılan yaklaşımı birtakım benzerlikler gösterir. Fakat aydınlanma filozoflarının aksine, Durkheim –bazılarının aklına sokarcasına- şunu söyler: Demokrasi, insanlığın insan onuru ve bireyciliğe doğru olan ve kozmopolit "bireycilik kültürü" olarak

adlandırdığı *irrasyonel* eğiliminin kaçınılmaz sonucudur (Bu noktada, Gorbacov ve Durkheim'in kozmopolitanlık anlayışlarındaki benzerlik son derece dikkat çekicidir). Yirminci yüzyılın sonuna doğru yaklaşırken demokrasi ile birlikte, din ve milliyetçiliğin, Marx ve diğer Aydınlanma filozoflarının öngördüğünün aksine, giderek daha gürlüğü ve önemli hâle geldiği görülmektedir. Sovyetler Birliği'nden Fransız Quebec'ine kadar birçok bölgede çeşitli etnik gruplar, özgürlük talebini ya da en azından daha güçlü bir sese sahip olma arzusunun dile getiriyor. Marksizm, Durkheimcilik olarak anılan küçük çaplı hareketi tamamen gölgesinde bırakmış olsa da Durkheim'in (1958) bu konuya dair tahminleri aynı ölçüde yerini bulmuştur.

Bu ve diğer *fin de siècle* temalarının aynı anda anımsattığı umut, korku ve sinizm hislerindeki zıtlık, Ernst Bloch'un *Umut İlkesi* (1938) ve Peter Sloterdijk'in *Critical Reason* (1987) kitaplarında en iyi şekilde temsil edilmektedir. Modernitede insanlar, bir taraftan daha iyi bir demokrasi, cinsiyet eşitliği, adalet ve kosmopolit bir insanlık için gerekli olan diğer her türlü güzel şey için umut beslerken; diğer taraftan da televizyonda akşam haberlerini her açtığında -Kierkegaard tarafından popüler hâle getirilmiş bir kavram olan- varoluşsal bir "ölümcül umutsuzluk hastalığı"¹¹ ile dolup taşıyor. Sosyal bilim insanları, *fin de siècle'nin* bu çift yönlü doğasını kabul etmekle birlikte, ağır basan karakteristik özelliklerinin negatif olduğu -inançsızlık, sıkıntı, sinizm, malez ve dekadans- kanaatinde birleşmiş gibi görünüyorlar (Calinescu 1987; Ellenberger 1970; Weber 1987).

Yaklaşan *yüzyılın dönüm noktası* ile önceki arasındaki benzerlikler açıkça gözlemlenebilir. Yüzyılın başından beri insanlığın yaşadığı değişken ekonomik krizler ve refah dönemleri, 19. yüzyıl düşünürlerini alarma geçirmiştir (Etzioni 1988); sinizmin yayılması ve etik olgusunun mesleki ve kişisel alanlarda daha az yer bulması, 19. yüzyıl filozoflarının bir ahlak bilimi kurma çabası ile karşılık bulmuştur (Hall 1988). Ayrıca kültürel göreceliğin kurumsallaşması hem sosyal bilimlerde hem de ahlaki kurumlarda birtakım sakatlıkların oluşmasına sebep olmuştur (Hazelrigg 1989).

Günümüzün sıradan insanı, ozon tabakasındaki delinme, ekosistemin bozulması, su kaynaklarının azalması, nükleer yayılma, do-

ğadaki kimyasal kirlenme gibi konularla ilgili kaygılar gütmekte, bu kaygılar ise nihayetinde kişisel hijyen, rekreasyonel parklar, arıtma sistemleri ve modern tıp devriminin diğer özelliklerini hayata kazandırıyor; temelde çevreyle ilgili çeşitli endişeler taşıyan 19. yüzyıl toplumuyla paralellik göstermektedir (bk., Dubos 1959). Neredeyse herkesin “sera etkisi”nin ne demek olduğu hakkında bir fikri vardır ve bu olgu, ünlüleri ajandalarında medyaya ayrılmış zamanlarının bir kısmını ekranlardan, şimdiden kuraklık ve “garip kışlar” ile bağdaştırılan sera etkisini azaltmak için umutsuz bir çabayla insanlara ağaç ekme çağrısı yapmaya ayırmaya iter. Ekoloji, eski tanrıların yaşamları son bulurken, diğer birkaç rakip fenomenin arasından sıyrılıp yeni “doğal” din olma mücadelesi vermektedir. Ekolojinin, bilimde yenilik yapmayı reddeden, postmodern ve bilim karşıtı hareketlerle karşıtlık oluşturan bazı bağlantıları vardır fakat bunların dışarda tutulması tercih edilir. Ekoloji, Amerikan toplumunun büyük bir kısmının fikrinde nükleer yayılma ile ilişkilendirilmez; bu, Gorbaçov’un popülerliğine rağmen böyledir. Bir diğer ilginç karşıtlık da, ABD vatandaşlarının çoğunun elektrik gücü elde etmek için kullanılan nükleer reaktörlerle ilgili maliyet ve güvenlik temelli kaygılar taşırken, nükleer silah elde etmek üzere kurulan nükleer reaktörlerin taşıdığı potansiyel tehdit ve yüksek maliyete tolerans göstermelerindedir.

Hayvan hakları hareketleri bile, bilim için kullanılan hayvanlar ve kürk yapımı için kullanılan foklar haricinde; rodeolar, avcılık, boğa güreşi, at yarışı, köpek yarışı ve kuş doldurma gibi son derece faydasız ve acımasız faaliyetleri hedef almaz. Kürk endüstrisi, zor durumda olsa da gücünü hâlen korumaktadır. Postmodern modanın arkasına sığındığı çevresel kaygılara rağmen “görünüş” beğenisi oluşturma amaçlı deri ve kürk kullanımı son derece yoğundur. Bu yüzden, ölü tanrıların yerinde gözü olan yeni tanrılar da hâlâ belli bir ölçüde riyakarlık, sinizm ve postmodernizme ilişkin diğer negatif özelliklerinin batağındadır.

Geçtiğimiz yüzyılda, frengi hastalığı insanlığa terör salmıştır. Bunun sebeplerinden biri, frenginin çaresinin olmadığına inanılması, diğeri ise insan olmanın en özel ve en önemli yönlerinden birini kaymasıdır- cinsellik. Günümüzde, AIDS sembolik olarak frenginin yerini

almıştır. Susan Sontag ve yapı bozumcular nafile ve olgucu bir çaba ile AIDS'i bir tür salgın olarak yansıtan mitsel çağrışımlardan ayırıp, bunun sadece bir virüs olduğunu (ki eğer gerçekten de öyle ise) düşünmemizi istemezler. Fakat gerçek şu ki, toplum AIDS'e karşı olgucu olmayan mitsel bir yaklaşım geliştirmiştir ve bu hastalığı bir veba olarak algılar (Kaldı ki, "virüs" kavramı da nötr bir değer oluşturmaktan ziyade sinsi bir çağrışım yaratır – "bilgisayar virüsleri" mesela). Bir önceki yüzyılda, bireyleri alarına geçiren kavramlar kokain bağımlılığı, uyuşturucu kullanımı, homoseksüellik, boşanma, borsa düşüşleri, Meryem Ana'nın tahminen toplu günahlar için korkunç cezalar uygulamak üzere görünmeleri, satanizm, okültizm, yaradılışçılık ve politik skandallardı (Weber 1987). Günümüzde bu kavramlar, bizi daha da fazla dehşete düşürürken bir de üstüne yenileri ekleniyor. Batı'da satın alınan birçok üründe çocuk kilidi olduğu ya da kurcalamaya karşı korumalı ürünler olduğu hesaba katıldığında, bu durum daha da anlam kazanıyor-mütemadi ama gizli korkularımız irrasyonel olana, insan kılgında veya insan olmayan tehlikelerle gelen ölümcül unsurlara yönlüyor. Bu noktada şunu tekrarlamak gerekiyor ki postmodern kültür, bu korkuları medya aracılığıyla bir yandan sömürürken, bir yandan da aynı korkuların pazarlamasını yapıyor; nostaljik ve eğlenceli temalar korkuları nötralize ediyor.

Bir önceki dönemde sinir zayıflığı öyle yaygındı ki neredeyse bir tür moda dönüştü. Bugün ise kronik tükenmişlik sendromumuz var. Doktorlar, sürekli bir yorgunluk hissettiğini söyleyen hastaların sayısından ötürü bıkkın. Genç ve zengin insanların sıkıntılı, kendine zarar vermeye ve intihara meyilli hâlleri, filmlerin olduğu kadar televizyon dizilerinin de başlıca konusunu oluşturuyor. Ayrıca istatistikler de gösteriyor ki gençler arasındaki ölüm sebeplerinin başında şiddet geliyor. "Nerde o eski günler"de çekilen filmlerinin sonunda kahraman "ve sonsuza kadar mutlu yaşar". Günümüzde durum bunun tam tersidir; son dönemde çekilmiş filmlerde, ana kahramanın 1950'lerden alınmış nostaljik bir şarkının eşliğinde korkunç bir şekilde gerçekleştirilen şiddet yüklü bir ölümün kurbanı olmadığı bir film bulmak son derece zor (*Zor Ölüm*¹² ve *Mavi Kadife* filmleri örnek olmaları adına izlenebilir).

İntihar olgusu ise özel olarak üzerinde durulmayı hak eder. İntihar hem akademik çalışmaların hem de edebiyatın en önemli *fin de siècle* temalarından biridir. Walter Benjamin'in (1973: 75) "Modernite, intihar başlığı altında değerlendirilmelidir." ifadesini zor da olsa sindirmek ancak altında yatan doğruluk değeri sayesinde mümkün olabilir. Schopenhauer (1818), intiharın modernite tarafından zincirlerinden kurtarılmış arzu sınırsızlığının bir sonucu olduğunu; öyle ki rasyonel hesaplamalarla elde edilen bir materyalin daha fazla obje elde etme arzusunu doğurduğunu öne sürer. Thomas Masaryk, *Suicide and the Meaning of Civilization* adlı kitabında (1881) moderniteyi, varlığını intihar oranlarındaki artışa borçlu olmak ile itham eder; zira bu artış 19. yüzyılda bile korkutucu ölçüde yüksektir. Durkheim 1987 yılında sahneye çıkıp, intiharı uygarlığın "fide"si olarak adlandırdığı *İntihar* adlı kitabını yayımladığında, kavrayışı yüksek bir kitleye hitap ediyordu. Bu satırlar yazılırken, intihar oranları 19. yüzyılı geride bırakmış bulunmakta ve hâlâ "medeni" ve modern Batı milletlerindeki oran, gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek seyretmekte olup düzenli olarak artmaya devam etmektedir. Durkheim, intiharın bildiğimiz anlamının yanında gizli saklı seyreden biçimlerine de değinir; bunlar kötü hijyenik koşullar, egzersiz eksikliği, kötü beslenme ve ihmal sebebiyle ölümü hızlandıran çeşitli diğer davranışları kapsayan kendine zarar verme davranışını da inceler. Kanser, kalp krizi, felç ve sıtma gibi hastalıkların yüksek oranda ölümle sonuçlandığına dair istatistikler, Durkheim'in uyarılarının tam hedefi bulduğunu kanıtlar niteliktedir. Albert Camus'un (1955) "Neden intihar etmeyelim?" sorusunun gölgesinde yaşıyoruz hem de her zamankinden daha da fazla.

Postmodernizmin her şeyin üzerine çizdiği mutlu yüzler, modernitenin Freud ve Durkheim tarafından tespit edilen saldırganlık hâlinin dış çevreden içsel çevreye kaymış olduğu gerçeğini değiştiremez. Modernite öncesinde, insanların saldırganlık hissini ortaya çıkarışı biçimi intihardan daha sık bir biçimde, cinayet ve başkalarına uygulanan şiddet yolu ile olmaktaydı. Postmodern insanlar için bunun tam tersi, yani saldırganlığın içe yönelmesi durumu geçerlidir. Önümüzdeki *fin de siècle* intihar, stress ve yüksek tansiyon devri olacaktır.

Bunların yanında, açılan davaların, sigorta poliçelerinin ve bürokrasinin “rasyonel” dünyasında zar zor var olmanın bedeli hepimizi toptan bir sinizm ve çileden çıkma hâline sürüklemektedir. Bu hâl; ölçüsüz yapılanmaların yargıçlar tarafından ödüllendirmesinde, bu yapıların korkusuyla beslenen meslek sahiplerinin çeşitli ihtisas alanlarını yok saymalarında ve sıradan insanların geliştirdiği “umrumda değil” tavrında ifade alanı bulur. Açılan davalar Batı toplumları için birçok açıdan sağlam bir tahliye kanalı: hukuk başka meslek dallarına eğilme ihtimali taşıyan en iyi yetenekleri kendine çekmeye uğraşmakta çünkü Batı, avukat yetiştirme oranındaki sürekli artış ile dünya rekorunu hâlen elinde bulunduruyor. Üstelik davaların, adalet ve adil dağılımı sağlama sorunlarını çözmek için en iyi yöntemlerden biri olduğu söylenemez.

Esasında sinizm, Peter Sloterdijk’in (1987) popüler kitabı *Critical of Cynical Reason*’da belirttiği gibi postmodernitenin yapı taşlarından biridir. Sloterdijk’in (1987: 5) aşağıdaki parçada söyledikleri, rahatsız edici olduğu kadar gerçek de.

“Psikolojik olarak bakıldığında, günümüz kinikleri, içinde buldukları depresyona dair belirtileri saklayarak, kendilerini az ya da çok çalışabilecek durumda tutan borderline melankolikler olarak tanımlanabilir. Esasında, modern sinizmin kilit noktası da tam olarak bu, yani sinizmi benimseyenlerin iş yapabilir durumda olması – hem de olabilecek her şeye rağmen ve özellikle olan her şeyin ardından. Mahkeme, parlamento, komisyonlar, icra konseyleri, basın yayın şirketleri, uygulamalar, fakülteler, avukat ve editör ofislerinde yetkili mevkii sahibi olanlar uzun zamandır bu yaygın sinizmin bir parçası olmuşlardır. Durumun hem şık hem de acı tarafı, bu yaptıklarına belli belirsiz hissedilen bir tür duygu katmasıdır. Kinikler aptal olmadıklarından, her şeyin bir hiçliğe doğru gittiğinin gayet farkındadırlar, hem de her an... Diğerleri de benzer bir durumda olsalardı, aynı şekilde davranır hatta belki de daha kötüsünü yaparlardı. Ayrıca, yeni ve bütünleşmiş sinizm, kurban olma ve fedakârlıkta bulunmaya dair bir hissi de içerir. Sergilemekte olduğu yetkin, iş birliğine dayalı ve güçlü görünüşün ardında saldırgan bir mutsuzluk ve ağlama isteğini saklar. Bunun altında, bütün eylem ve iş gücünün yöneltilmesine karşı “kaybedilmiş masumiyet”e, daha anlamlı bilgiye sahip olamamaya yas tutma yatar.”

Bundan hareketle Sloterdijk, sinizmi, insanları “hâli vakti yerinde ama bedbaht” kılan, “aydınlanmış sahte bilinçlilik” ve “modernize edilmiş mutsuz bilinçlilik” olarak tanımlamıştır (age.). Aydınlanma kısmı, durumu sadece daha kötü yapar. Sloterdijk’in bu eseri, 1800’lerin sonunda son derece popüler olan önemli bir entelektüel temayı hayranlık uyandıracak şekilde 1980’lere taşımıştır. Sloterdijk’in kinik insanı ile Baudelaire’nin dandy¹³si (1863), Simmel’in *blasé urbanite’si*, Durkheim’in (1897) rahatsız, bıkkın ve kuralsız tiplmesi ve hatta Freud’un hastalıktan fayda sağlayan zeki nevrotiği aynı kişilerdir. Buna ek olarak, Sloterdijk farkında olmadan Riesman’ın *The Lonely Crowd*’da (1950: 199-210) betimlediği “başkalarının düşüncesini okuyan bir görüntü” sergileyen, modern ve öteki yönelimli insan tiplemesini kırar. Kiniklerin bütün bu farklı yönlerinde ortak olan, başka olaylar veya insanlar tarafından duygusal anlamda etkilenmeyi veya hislenmeyi reddetme davranışı sergiliyor olmalarıdır. Riesman’ın, Durkheim’in ve diğer *fin de siècle* yazarlarının sinizm ve karamsarlığı analiz eden satırları; bu sinizmin erkeklerde, beyazlarda ve şehirde yaşayan insanlarda; kadınlar, azınlıklar ve hâlen kırsal alanda yaşamakta olanlara kıyasla daha güçlü olup olmadığı sorusunu akla getiriyor.

Sloterdijk “*naïveté* zamanları sona erdi” sonucuna varır (1987: 5). Bunun aşırı uçta bir değerlendirme olduğu varsayılrsa bile –kişi içinde gizli bir *naïveté* besliyor ve kablolu televizyonun diğer kanallarındaki şiddet programlardan Disney Channel’i izlemeyi tercih ediyor olsa da- insanların içlerindeki *naïveté*’yi de masumiyetlerini de göstermeye cesaret edemedikleri gerçeğini göz ardı edemeyiz. Kişiler umutlandıklarında, taşıdıkları alaya alınma korkusu ve postmodern dünyada herkesin ve her şeyin tehlikeli olduğuna yönelik ciddi inanışları sebebiyle bunu açıkça belli etmekten kaçınıyorlar. Evlilik sözleşmesinden tutun da ev sözleşmesi imzalamaya kadar, her zaman bir felaket için hazırda bekliyoruz (tabii bunlardan birini karşılayabilecek gücümüz varsa). ve felaketle karşılaştıktan sonra yolumuza devam ediyoruz çünkü olması gereken bu.

Simon ve Garfunkel’in “I am a Rock”¹⁴ isimli popüler şarkısı ve televizyon dizisi M. A. S. H.’in uzun süren popülerliğinde, Sloterdijk’in kinizm portrelerine karşı bir yüz çevirme olduğunu sezmek

mümkün. Dizinin kahramanı olan “Hawkeye”, Heller’in *Madde 22* romanındaki (bu kitap da daha sonra film hâline getirilmiştir) karakterden esinlenilerek yaratılmıştır. Bu dizide, kahramanının ağzından çıkan cümlelerin içinde yıpratıcı tarzda bir sinizm¹⁵ yaklaşımına ihanet etmeyenine ender rastlanır. Bu aksi tavra rağmen, Hawkeye karakteri, bu karakteri canlandıran aktörler Donald Sutherland, Alan Alda ve “Madde 22” ismi Batı Avrupa’da olduğu kadar Amerika’da da son derece iyi bilinmektedir.

Sloterdijk’in tedirgin edici kitabına (1987) ek olarak, günümüz kuşağının ruh hâlini en iyi yakalayan kitap Bailey’in basit ve dikkat çekici başlığıyla *Pessimism*¹⁶’dir (1988). Bailey’e göre, bizim açıkça ortada olan ama derinliği olmayan iyimserliğimiz, hayatımızın neredeyse her aşamasında karşımıza çıkma ihtimali olan tehlike ve facialara karşı mütemadi önlemler almamızı, dolayısıyla köklü bir anksiyete ve kötümserlik durumuna ihanet etmemizi engellemez. Postmodernistler varlığını kabul etmek bir yana, kötümserlik hakkında bahis açmak dahi istemiyor olsa da (çünkü kötümserlik hiç de modern değildir) hayatlarımızın bütün detayları kötümserlik tarafından yönetiliyor.

Bu Analizin Çıkış Noktaları

Her analizin çıkış noktaları vardır ve bunlar, her argümanın en önemli kısmını oluşturur. Ben de kendi önermelerimi bu bölümde açıkça ortaya koymayı amaçladım. Kitabın ilk altı bölümünde, önermeler detaylarına inilerek incelenecek. Daha sonraki bölümlerde, bu önermeleri bir dizi başlıkla sınavacağım. Bu başlıklar, bilimsel bir ahlak oluşturmak için yapılan geçmiş çalışmalarla karşılaştırmalı olarak, ahlaki gelişime dair modern ve postmodern araştırmalarda şefkatin rolünün ihmal edilmesi; bir önceki yüzyıldaki tezahürleriyle ilişkili olarak, Bakire Meryem’in Medjugorje’de¹⁷ ortaya çıkan tezahürlerinin sosyolojik önemi; geçtiğimiz *fin de siècle*’den bu yana üstümüze çöken kronik ekonomik krizle ilişkilendirilerek 1987 borsa krizi ve genel bir izlek olarak, bir önceki *fin de siècle*’nin de asıl teması görüntüsü çizen, uygarlık ve uygarlığa dair hoşnutsuzluklar olarak sıralanabilir. Sonuç bölümü ise geçmişe dair yapılan bu çözümlemenin ışığında geleceğe bakacak.

Çıkış noktalarımın arasında en can alıcı bulduğum konu, Plato, St Augustine, Saint-Simon ve Schopenhauer gibi, daha birçok çeşitli dönem düşünürünün üzerinde durmuş olduğu “kalp” ve “akıl” arasındaki ayrım noktasıdır. Geçtiğimiz yüzyılın sonunda modernitenin en önemli özelliklerinden birinin, fikirlerini yazıya döken ve sosyal bilimlerde öncü kabul edilen birçok isimle aynı doğrultuda; aşırıya kaçan bir “akla” sahip olunurken “kalbin” feda edilmesinin insanlıkta yarattığı - daimi her şeyin tiksinti uyandırdığı düşmanca bir soyutlama hâlinde doğan (bk., Rochberg-Halton 1086) – acı çekme durumu olduğunu addediyorum. Paradoksal olan şu ki, bu aşırı entelektüellik, Durkheim’in anomi olarak adlandırdığı bir modern zaman arzu salgınına tetiklemiştir. Asla tam anlamıyla tatmin edilemeyen isteklerle doluyuz; bu hâl tam anlamıyla, hayatı durağan ve bastırılmayan bir susuzluk olarak tanımlayan *fin de siècle* temasının insanlaşmış hâlidir. Bu kitabın büyük bir kısmı, bu paradoksun açıklanmasına adanmış olduğundan, şu noktada bu konuya değinmenin ötesine geçmeyeceğim.

Modernite, aşırı soyutlama ile tutku, duygu ve hissiyatları yok sayması temelinde daha önceden de çeşitli düşünürler tarafından eleştirilere uğramıştır (bk., Frank 1988; Grunbaum ve Wesley 1988; Hayek 1988; Hollis 1987; Katz 1988; Margolis 1989). Fakat ben modernite eleştirisinde bulunan diğer düşünürlerin aksine, modernitenin kötücül entelektüel tavrına karşılık olarak odaklanılması gerekenin “kalp” olduğu noktasının üzerinde duracağım ve kitabımda Émile Durkheim’in yaklaşımını ön planda tutarak sosyolojik bir bakış açısını temel alacağım. Benim yaklaşımım ile Habermas’ın (1987) yaklaşımını karşılaştırmalı olarak incelemenin, ikimiz arasındaki benzerlikleri ve karşıtlıkları bulmanın faydalı olabileceğine inanıyorum. İkimiz de modernitenin geçtiği yolları ve dönemeçleri tekrar mercek altına almak üzere bir önceki yüzyıl geçişine dönüş yapmaktayız. Ancak ben, Habermas’ın aksine Aydınlanma Dönemi ile ortaya çıkan sorunların çözümünü Aydınlanma projesinin tamamlanması fikrinde aramıyorum. Bana göre çözüm daha ziyade postmodernistler tarafından seçilmeyen yol ayrımlarından birinde - Aydınlanma ile metafiziğin bağdaştırılması ile *fin de siècle* ruhunun bütünlüğe ulaşmasında yatıyor. Bu konuyu kitabın ilerleyen sayfalarında açıklığa kavuşturacağım.

Bana göre postmodernite, aydınlanma anlatılarına karşı yaratılan isyan retoriğine rağmen, modernite soyutçuluğunun bir uzantısı olarak varlık gösterir. Dürtü, oyun, eğlence ve fantezi gibi postmodern temalar (bk., Featherstone 1988), romantikler tarafından hayat verilen özgün şefkat ve duygusallığın kitsch imitasyonları olarak var olur. Soğukkanlı, zavallı pazarlamacılık kolu, postmodern “eğlence” vitrinin arkasından yüzünü gösterir. Başkaldırı retoriğine rağmen, postmodernizm de tıpkı modernite gibi hayatın irrasyonel yanlarına karşı hor gören bir tutum sergiler.

Elinizdeki kitap, salt fikirleri tarihi olarak sıralamak üzere değil, fikirlerin çağdaş uygulamaları ile birlikte incelendiği bilimsel bir araştırma sunmak amacıyla varlık bulmuştur. Bu kitap, modernite ve postmodernizm hakkındadır; hem de atıfta bulunduğu fikirlerin bir yüzyıldan uzun süredir hayatta olmayan düşünörlere ait olduğu gerçeğine rağmen (Her hâlükârda, modernite alanındaki birçok yazara göre modern ve çağdaş kelimeleri eş anlamlı kabul edilmez.). Modern yaklaşımın talihsiz yan mahsullerinden biri, bir önceki yüzyıl düşünörlünün mevcut konuyla ilgisi olmayan tarih kalıntıları olarak görülmesidir. Bilakis, ben Durkheim, Marx, Simmel, Mead, Tönnies ve dönemin diğer devlerini, moderniteyi objektif bir şekilde kavramamızda bize yardımcı olabilecek, konuyla doğrudan alakalı ve gerçek özgünlüğe sahip kuramcılar olarak görüyorum. Kendileri, modernite öncesi dönemde doğmuş ve büyümüş olduklarından masumlardı. Böylece, Simmel’in bahsettiği “yabancı”¹⁸ statüsü onlar için modernite özelinde kazanılmış, yani eş zamanlı olarak modernitenin hem içinde hem de dışında bir bakış açısına sahip olmuşlardır.

Pragmatizm, pozitivizm, kültürel görelilik, nihilizm gibi *fin de siècle* entelektüellerine özgü kaygı ve gereklilikler, hâlen bizimle birlikte. Ahlak bilimi ve ahlaki eğitim, bir ihtiyaç olarak toplumumuzda yer almaya devam eder. Kapitalist ve sosyalist milletlerde olduğu gibi eski komünist toplumlarda da iş yapısı ve hükümet içi meslekler, halk tarafından özünde ve rutininde ahlaksız olarak algılanmaktadır. Aydınlanma’nın öngördüğünün aksine din olgusu, ne komünist toplumlarda ne de Batı kültürlerinde yok olmuş; dolayısıyla yerini soğukkanlı rasyonalizme bırakmamıştır. Dahası, Batı kültüründe varlığını sürdü-

ren tek tanrıça olan Meryem Ana'nın "belirmeleri" sadece toplumdaki sosyal ve ekonomik krizlerin ileri düzeylere ulaştığı zamanlara rast gelir. Meryem Ana'nın Medjugorje'deki belirmeleri bilinçdışında ve çoğunlukla farkına varılmadan da olsa, başta Marksizm'in ve hatta belki de Aydınlanma'dan kalan son zerelerin sonunun gelmesinin yarattığı, günümüze ait derin krizlerin ve gelecek daha kötü krizlerin korkusunun temsili veya sembolü olarak yorumlanabilir. Meryem'in "belirmeleri" modernitenin önde gelen eski sembollerinden biri olan Paris'te 1983'ten beri sıklaşmıştır. Katolik teologlar bu "belirmeleri" toplumun imana, "kalbe" dönüşünün göstergeleri olarak yorumlamışlardır. Durkheim'in sosyoloji öğretisi, sosyolojiye ilişkin bir yaklaşımla bu dogmayı yeniden temsil etme olanağı sağlar.

Habermas (1987), modernite ve postmodernizmin yönelimlerini anlamak adına Hegel ve Nietzsche'nin taşıdığı öneme vurgu yapar. Bu iki düşünürün son derece önemli filozoflar olduğu gerçeği kabulümüzdür. Ancak, bu tür bir münazaranın tamamlanması için Hegel'in rakibi, Nietzsche'nin ise hocası olan Arthur Schopenhauer'in düşünceleri dikkate alınmalıdır. Habermas ile modernite ve postmodernizm üzerinde duran yazarların birçoğu, Schopenhauer'i es geçmektedir. Bu önemli bir noktadır. Schopenhauer'in mirasını baskılama ihtiyacı neden oluştu? Buna bir cevap bulmak hiç de zor değil. Schopenhauer, basit ve cürekâr bir şekilde kalbin akıldan daha güçlü ve daha önemli olduğunu öne sürerek Aydınlanma'ya karşı özgün bir duruş sergilemiştir. Bu cihetle, postmodernizm de dâhil olmak üzere, Aydınlanma'dan devşirilen bütün anlatıları tehdit etmiştir. Schopenhauer'in bu tür tartışmaların haricinde tutulması da bu argümanın gücüne ve sağlamlığına şahitlik eder niteliktedir. Schopenhauer, Kant'ı kurduğu yapıda etik anlayışı rasyonel bir temele oturtmuş olmasıyla eleştirir. Bu eleştiriye yaparken basit bir gerçeğe vurgu yapar. Ahlakın esas temeli şefkattir ve insanlık rasyonel görevden ziyade tutku ile motive olur (bk., Cartwright 1989). Bu unutulmuş tartışma ile alevlenen modernite sorusu ise şudur: Kohlberg, Piaget, Habermas ve onların ardıllarının çalışmalarında sıklıkla rastlanan bilişsel ahlakla daha fazla haşır neşir olmamız gerekir mi, yoksa Schopenhauer, Durkheim ve diğer *fin de siècle* düşünürlerinin savunduğu gibi şefkat ve arzudan güç alan yeni bir ahlak sistemi mi bulmalıyız?

Émile Durkheim (1858-1917) ve onun düşüncelerine şimdiden birkaç defa değindim. Durkheim, 1887 yılında Fransa'da sosyoloji dalında aldığı *bona fide*¹⁹ profesörlüğü ile bu unvanı hak eden ilk "gerçek" sosyolog olma mertebesine ulaşmıştır. Sosyoloji alanının diğer öncüleri geçimlerini, başta felsefe olmak üzere başka meslek dallarıyla uğraşarak sağlamışlardır. Durkheim'in entelektüel eğilimlerini dönemin diğer düşünürleri ile birlikte değerlendirecek olsam da, sosyolojisi bu tartışmanın merkezi aracı olmalıdır. Neden Durkheim? Simmel, Marx, Weber ve Freud gibi dönemin diğer dev öncülerinden biri değil de neden Durkheim?

Durkheim'in seçilmiş olması kolaylıkla meşrulaştırılabilir. Durkheim, bir istisna olarak Simmel hariç, sosyal bilimlerdeki dönemdaşlarının içinde en az bilinen ve en yanlış anlaşılan kişidir. Diğer tarafta, Freud ismi ile gündelik hayatın içinde yer edinmişken, Marx yüzyılın şartlarında dünyaya sonsuz etkilerde bulunmuş, Weber ise birçok makale ve akademik çalışmaya yön vermiştir. İkinci Bölüm'de, Simmel ile Durkheim'in benzeştiği noktalar üzerinde duracağım. Çünkü Simmel, filozof kimliğini öncelikli tutmuş olsa da bu iki düşünürün modernitenin ilk sosyologları olarak addedilmesi gerektiğini düşünüyorum. Sosyolojinin diğer öncülerini, burada eleştirilen rasyonalizm ve modern yaklaşımları ile kabul görmüş düşünürler olmaları sebebiyle, bu çalışmanın inayeti açısından değerlendirmeden muaf tutmak yerinde olacaktır.

Bundan kastım, böyle bir tespit ile niyetinin yozlaştırılması olarak da yorumlanabilecek olsa da (bk., Bloom 1987) Freud'un temelde irrasyonelin rasyonalizmi olarak kabul görmüş olmasıdır. Üzerindeki Hegel etkisine rağmen, Marx bir Aydınlanma ürünüdür ve Marksizm entelektüel dünyada olduğu gibi pratik hayatta da ölmektedir. En iyi ihtimalle, entelektüel Marksizm'in, gerçek anlamının peşinde süregelen ve zaman zaman tatsızlaşan içsel kavgaların sonucunda arap saçına döndüğü söylenebilir (Descombes 1980; Kojeve 1969). Modernite tartışmalarında Weber'e sıklıkla başvuruluyor olmakla beraber, günümüz akademisyenleri Max Weber'in genel mevzulara ve özel olarak rasyonelliğe olan yaklaşımının, üzerinde durduğu sorunlara dair kapsamlı ve detaylı bir çözüme ulaşmayı mutlak bir şekilde reddetmesinden –çözüme varmaktaki yetersizlikten ötürü değil

ise – dolayı bozulduğu noktasında hemfikirler (Kasler 1988; Segady 1987; Sica 1988; Whimster ve Lash 1987). Weber'in mütemadiyen kullandığı kaçamaklı söz oyunları, kendi alanının sınırlarını çizme ve görelileştirmek için verdiği vesveseli çabalar, hayatı boyunca yaşadığı başarısızlıkların ve görüşlerinin Parsons ve neo-Parsons modernistler tarafından fazlasıyla benimsenmesinin açıklamasını sunuyor olabilir. Weber'in sosyolojisi, ruh hâllerindeki değişkenlikle moderniteyi aratmayacak niteliktedir.

Özellikle Kasler (1988), Weber'in hayatı boyunca yok sayılması ve ancak Parsons tarafından rasyonel sosyal eylem paradigması ile bağdaştırıldıktan sonra kazandığı kötü şöhreti açıklayan temel sebep olarak, aşırıya kaçan söz oyunlarını sunar. Genel anlamda, Kasler'in Weber'e yönelik ithamına katılıyorum: Weber, kayda değer bir etkisi olmayan, dışarıdan biridir; öyle ki ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ün kazanmış olup hayatı boyunca bir başarısızlık örneği sunduğu söylenebilir. Weber, kendi döneminde süregelen sosyolojik söylemin merkezinde yer almamıştır (merkezde yer almayı başaranlar, Simmel ve Durkheim'in öğretisini takip edenler olmuştur). Weber, daha önceden üzerinde durulmamış herhangi bir problematik alan veya metodoloji yaratmamıştır. Özetle, Kasler'in (1988: 214) belirttiği gibi "Weber sosyolojinin fonunu oluşturacak *hiçbir* teori ortaya atmamıştır. Bu bakımdan, çalışmaları sonu olmayan bir aksiyon, öncül, öneri, tez, hipotez ve birkaç teorem dizisinden ibarettir."

Bunun tersine, Simmel ile birlikte Durkheim modernite ve ilgili fenomenlere dair belirgin bir duruş sergilemiştir. Ayrıca, Durkheim ve Simmel Alman romantizminin verdiği neticeler olarak değerlendirilmedir. Romantizm, modernitenin analizinde bir tür kaldıraç etkisi yapar. Bunun sebebi, sosyal realizmin ("grup ruhu"ndan tutun Hegel'in objektif "ruh"una uzanan bir düzlemi temsil eden türde objektif bir "gerçeklik") varlığının ve tutkuların önem sırasındaki sondan bir önceki yerinin romantizm tarafından kabul edilmesidir. Deploige (1911), Durkheim'in sosyolojisinin Fransız değil, Alman temelli olduğunu duymayan kulaklar için bir kez daha dile getirir. Tekrar etmek gerekirse, bu kitabın ilk üç bölümünde Alman Romantizminin önemi üzerinde duracağım. Durkheim'in yanlış anlaşılmasının ara planında Romantik boş verişleri-

nin ayırđına varılmaması veya yanlış anlaşılması vardır. Ayrıca, modernitenin anlaşılmasında Alman Romantizmi'nin önemi, Allan Bloom'un tartışmalı makalesi "Amerikan mantığının sonu" ile ön sıralara taşınmıştır (1987). Bloom'un asidik ve kinik tarzı, akademik anlamda hatalı yanırları ve sonrasında yayımlanan incelemelerdeki haklı eleştirileri bir yana koyulduğunda, Bloom aleni olan şu konuyu dillendirerek büyük bir takdiri hak eder: Yirminci yüzyılda doğan entelektüel fikirlerin birçoğunun en fazla etkilendiği kaynak Alman Romantizmi'dir. Bir önceki *fin de siècle*, Goethe ile başlayan Romantizmin çeşitli aşamalarının son aşamasına isabet eden ölüm atışını deneyimlemiştir. Takip eden akımlardan pozitivizm, pragmatizm, görelilik ve rasyonel sosyal eylem teorileri de modernitenin kurbanlarındandır.

Buna ek olarak, Durkheim'in önemli bazı öngörülerinin Marx'ın öngörülerinden daha isabetli olduğunu daha önceden vurgulamıştım. Durkheim'in isabetli olduğu anlaşılın bazı öngörülleri şunlardır: Sosyalizmin nihai sonu; demokraside yaşanan gelişigüzel büyüme, yeni türde bir kozmopolitanlığın yükselişinde kadınların, çocukların ve azınlıkların da mevcut olduğu baskılanan unsurlara gitgide daha fazla hak tanınmasına sebebiyet veren "birey kültürü" nün kademeli gelişimi ve gelişimin kötücül bir emsali olarak anominin artışı. İntiharı uygarlığın "fidye"si olarak nitelendişi ve çeşitli başka tahminleri, dünya haritasındaki sosyal intihar oranlarına bir göz atıldığında meşrulaşmaktadır. Bu durum, Durkheim'in fikirlerinin dikkatle incelenmeyi ve ciddiye alınmayı hak ettiğini gösterir.

Son olarak, bu kitaptaki niyetimin pozitivist metodolojilerin tamamen ret edilmesi yönünde olduğunu söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Ampirizm, bilim ve objektiviteye kesinlikle kucak acıyorum ancak bunların 20. yüzyıl pozitivistizmiyle uzaktan yakından alakadar olmadığına inanıyorum. Pozitivist metodoloji daha ziyade, uydurma hipotezleri kurmak için gerekli olanların herhangi bir bağlama bağlı kalmaksızın eski ustalardan ödünç alınması noktasında kurduğu yakınlık ile modern soyutçuluk ve postmodern kitsch tarafından üretilmiştir. Karşılığında bu hipotezlerin yanlışlığının anlaşılması ve doğrulanmaması beklenir – artık kimse gerçeği aramıyor; en azından Karl Popper'den (1934) beri. Biri soyutlamalar ile ilgili çıkarımlar yapar-

ken, bir diğeri bunların yanlış olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır ve böylece temel bir gereklilik olan gerçeği yanlıştan ayırma dürtüsünü asla tatmin etmeyen araştırma makalelerinden kat kat dağlar yükselir (tumdengelsel metodoloji için bk., Grunbaum ve Wesley 1988). Günümüz sosyal bilimcileri gerçeği değil, yanlış arayan kinikler olarak yetiştirilmektedir. Birçok bilim insanının, tipik postmodern tavırla dokuz beş arası Popper'in yolunu izleyip, işten sonra ise köktenci, dinî inançlarına dönerek imana duydukları ihtiyacı gidermeyi arıyor olmaları şaşırtıcı değildir. Postmodernizm, böyle bir zıtlığın içinde yaşamayı mümkün kılar. Benim amacım da bilimciliğe boyun eğmek değil, bilimin bu korkutucu postmodern uyarlamasını eleştirmektir.

Notlar

- 1 Sinizm, (Kuşkuculuk; İngilizce'de Cynicism) Sofist Gorgias'ın ve Sokrates'in öğrencisi Antisthenes'in insanların mutluluğa ulaşabilmesi için erdemlerin rehberliğinde basit bir hayat sürmeleri gerektiğini öne sürdüğü öğretileridir.
- 2 The Seventh Sign (1988)
- 3 Mad Max (1979)
- 4 My Stepmother is an Alien (1988)
- 5 Bill and Ted's Excellent Adventure (1989)
- 6 Blue Velvet (1986)
- 7 The Year 2000
- 8 Riyazet veya zühd (İng Asceticism), Tasavvuf'ta, daha yüksek bir ruhani seviyeye ulaşmak için dünya nimetlerinden elini çekme anlamında kullanılır.
- 9 The Last Temptation of Christ (1988)
- 10 Demir Perde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1945-1991 yılları arasında Avrupa'yı ideolojik çıkarlara göre iki bölgeye ayıran sembolik sınır için kullanılan bir deyimdir. Bu perdenin en popüler sembolü Almanya'ı gerçek bir duvarla Doğu ve Batı olmak üzere iki bölgeye ayıran Berlin Duvarı ve Checkpoint Charlie'dir.
- 11 Kierkegaard, Türkçeye *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* İngilizceye *Sickness Unto Death* olarak çevrilen kitabında, *İncil*'de geçen "Sickness is not unto death [Bu hastalık ölümlü sonuçlanmayacak]" sözünü tersinden düşünerek günümüzün ölümcül hastalığı olarak kabul ettiği umutsuzluk hissini ele almıştır.
- 12 Die Hard (1988)
- 13 "Dandy", Türkçede tam karşılığı bulunmayan bir terim olduğundan metinde orijinal hâliyle korunmuştur. Dandy olarak adlandırılan kişi, dış görünüşe, dilin rafine kullanımına ve boş zaman etkinliklerine özel bir önem atfederken; kendilik kültürü ile davranıp aldırmaz bir görünümlü sergiler.

- 14 "Ben bir taşım."
- 15 Bu kavram Corrosive cynicism olarak adlandırılır.
- 16 *Pessimizm* kelimesi Kötümserlik
- 17 Medjugorje, Bosna Herzek'in Herzek bölümünde yer alan bir kasabadır. 1981 yılından beri, Meryem Ana'yı gördüğünü belirten insanların ortaya çıkması ile popülerlik kazanmıştır. Medjugorje kelimesi "dağlar arasında" anlamına gelir.
- 18 Georg Simmel'in 1908 basımlı *Soziologie* adlı kitabında "The Sociological Significance of the 'Stranger'" başlığında yayımlanan makalede "stranger" kavramına değinilmektedir.
- 19 İlk örnek ya da gerçek